

İDRİS-İ BİTLİSÎ ve İDRİSİYYE MEDRESESİ MEVKUFÂTI

İdris al-Bitlisî and Mavqafat of the School of Idrisiyya

Dr. Rahmi TEKİN*

ÖZ

İdris-i Bitlisî, XV. yüzyılın ortalarında dünyaya gelmiş ve 1520'de vefat etmiş ünlü bir Osmanlı bilginidir. Çok yönlü olan İdris-i Bitlisî daha çok tarihçiliği ve siyasi kişiliği ile ön plana çıkmıştır. XVI. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da bulunan beyliklerin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Farsça manzum olarak kaleme aldığı *Heşt Behişt* adlı eseri onun tarihçi kişiliğine işaret etmektedir. İdris-i Bitlisî, memleketi Bitlis'te İdrisiyye adında bir medrese yaptırmıştır ve bu medreseye bir çok gayr-ı menkûl vakıfların bağlanmasını sağlamıştır. Bu çalışmada; İdris-i Bitlisî'nin hayatı, diplomatik faaliyetleri ve yaptırdığı İdrisiyye Medresesi vakfiyesinin tanıtım ve tahlili üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: İdris-i Bitlisî, İdrisiyye medresesi, Bitlis, Heşt Behişt.

ABSTRACT

İdris-i Bitlisî was one of the pre-eminent scholars who lived in the later part of XV and earlier part of XVI. Idris-i Bitlisî made his career as a historian and diplomat, though he was versatile and took interest in a number of different fields. He played significant part in the early years of XVI to connect the provinces of Eastern Anatolia to the Ottoman state. His career as a historian is best manifested in his work written in Persian and titled *Hesht Behisht*; he also constructed a madrasah in Bitlis commemorated as "İdrisiyye" and many assets were affiliated with it within the body of charity foundations. We publish in this study his biography, diplomatic activities and the waqfiyah of İdrisiyye Madrasah.

Key Words: Idris al-Bitlisi, the School of İdrisiyya, Bitlis, Hesht Behisht.

İdris-i Bitlisî'nin Hayatı ve Şahsiyeti :

XV. yüzyılın sonları XVI. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da yetişen ünlü bilginlerden biri de İdris-i Bitlisî'dir. Molla veya Mevlâna lakabıyla da tanınan İdris-i Bitlisî, Osmanlı toplumunda öne çıkan iki yönüyle tanınmaktadır; Birincisi, Osmanlı Devleti'nin ilk sekiz padişahını anlatan Farsça *Heşt Behişt* eseriyle tarihçi olarak, ikincisi, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne katılmasında gösterdiği siyasi dehasıyla iyi bir diplomat olarak bilinmektedir.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

Doğu Anadolu, XVI. yüzyılın başlarında Molla İdris'in ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa'nın faaliyetlerinin¹ sonucu olarak, Sünnî Osmanlı Devleti hâkimiyetini kabullenmiş ve dolayısıyla Şî'î Safevî Devleti'nin politika ve telkinlerini reddetmiştir.

Molla İdris'in ne zaman doğduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı bilgilerden hareketle 1450-1455 yıllarında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.² Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda 861/1457 yılında doğduğu ileri sürülmektedir.³

Molla İdris'in, Bitlis'in soylu ve aydın ailelerin birinden geldiği belirtilmektedir. Babası Mevlânâ Hüsameddin-i Bitlisî, Şeyh Ammar bin Yasir'in tarikatına mensup bir sufidir. Şeref-Han, *Şeref-nâme* adlı eserinde İdris-i Bitlisî'den bahsederken, onu fazilet ve irfan sahibi, ilmiyle âmil bilginlerden ve Allah'ı hakkıyla bilen mutasavvıflardan biri olarak tanımlamaktadır. Söz konusu eserde riyazet ve nefsiyle yaptığı mücadelelerle seyr ü sülûkta kemâl derecesine erdiği ve tasavvuf hakkında bir kitap yazdığı da kaydedilmektedir.⁴

İdris-i Bitlisî'nin tahsili ve hocaları hakkında kaynaklarda geniş bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bursalı Mehmet Tahir, İdris-i Bitlisî'nin tahsilini babasından ve zamanının fazilet sahibi kimselerinden tamamladığını bildirmektedir.⁵

Önceleri Ak Koyunlu Devleti'nde Uzun Hasan'ın oğlu Yakub Bey'in sarayında münşi (saray kâtibi) iken, II. Bayezid'e 890/1485'de yazdığı bir zafer *Tebriknâmesi*'nden dolayı, II. Bayezid'in dikkat ve takdirini kazanmıştı. Ak Koyunlu Devleti'nin yıkılması ve Şî'î Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra, Safevî Devleti'nin tutumundan hoşlanmayan Molla İdris, II. Bayezid'in kendisini İstanbul'a davetini memnuniyetle kabul etmiştir. Böylece 907/1501 yılında

¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa bölgedeki Kürt beyleri ve diğer emirlerle iyi bir politika izleyerek, onların Osmanlı Devleti'ne karşı samimi muhabbetlerini sağlamıştır. Köse Hüsrev Paşa hakkında geniş bilgi için bakınız Mustafa Oflaz / Rahmi Tekin, "Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa ve Rahva Kervansarayı Vakfıyesi", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, I, (Van 2000), 201-220.

² Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris*, Ankara 1991, 4.

³ Orhan Başaran, "İdris-i Bitlisî Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", Akademik Araştırmalar Dergisi, XIV, İstanbul 2002, 201.

⁴ Şeref-nâme, s.448; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1997, 556.

⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (yay., haz., İsmail Özen), III, İstanbul 1975, 68.

Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş olur.⁶ Şah İsmail'in ısrarlı davetini ise nazikâne bir şekilde reddetmiştir.⁷

Osmanlı Devleti hizmetine giren İdris-i Bitlisî'ye, II. Bayezid bir tarih kitabı yazmasını emreder. Bunun üzerine Molla İdris, *Heşt Behişt* adlı meşhur eserini yazarak II. Bayezid'e takdim eder. Fakat sarayda onu çekemeyenlerin iğfali ile takdir edilmez ve hak ettiği ödeme kendisine yapılmaz. Bunun üzerine hacca gitmek için izin ister. İzin hemen verilmez. Ancak Ali Paşa'nın ölümünden sonra kendisine hacca gütmek üzere izin verilir. Hacca giden İdris-i Bitlisî artık İstanbul'a geri dönmek istemez. II. Bayezid'in vefatı ve Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı tahtına geçmesinden sonra Molla İdris'in tekrar İstanbul'a dönmesi istenir ve kendisine resmi davetiye ile beraber bir miktar da para gönderilir. Bunun üzerine Molla İdris tahmini olarak 1512'de İstanbul'a tekrar döner.⁸ İstanbul'da iyi karşılanan İdris-i Bitlisî Yavuz Sultan Selim'in has nedimleri arasına dahil olur.

İstanbul'da bulunduğu süre içinde eser telif etmesi yanında, padişahın Doğu siyaseti konusunda da başdanışmanlık görevini üstlenir. İşte bu dönemden sonra İdris-i Bitlisî Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu siyasetinde aktif bir rol oynamaya başlar. Yavuz Selim'in 1514 Çaldıran Savaşı'na bizzat katılır. Padişahla birlikte Tebriz'e kadar gider. Bundan sonra İdris-i Bitlisî, bölgedeki Kürt beyleri ve Safevî Devleti hakkında padişaha bilgi veren uzman bir danışman olarak görülmektedir.

Çaldıran Zaferi'nden sonra padişah tarafından Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da bulunan mahallî beyliklerin, Osmanlı Devleti'ne itaatlerini sağlamakla görevlendirilmiştir. Bundan böyle Molla İdris, Yavuz Sultan Selim ile mahallî emirler arasında siyasî diplomasi başlatır. Başardığı her işten dolayı padişah tarafından takdir edilen Molla İdris, bütün siyasî dehasını kullanarak

⁶ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakaik*, (neş., haz., Abdülkadir Özcan), I, İstanbul 1989, 327; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev., Coşkun Üçok), Ankara 1992, s. 51-52; Mehmet Şükrü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Bitlisli İdris'in "Heşt-Behişt" Adlı Eserine Göre*, Ankara 1934, 10; Ayrıca XVI. yüzyılda Ak Koyunlu Devleti'nden Osmanlı Devleti hizmetine geçen alimler hakkında bilgi veren M. Tayyib Gökbiğlin. kaynak olarak aldığı üç varaklık bir belgenin, maalesef bir varacağının kaybolması nedeniyle bu konuda tam bir liste verememektedir. Söz konusu bu belgede İdris-i Bitlisî'den geniş bir şekilde bilgi vermemesinin kaybolan varaktan kaynaklandığı tahmin edilmektedir. M. Tayyib Gökbiğlin, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Ak Koyunlu Ümerası", *Türkiyat Mecmuası*, IX, İstanbul 1951, 35-46; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yay., Ali Aktan/ Abdülkadir Yuvalı/ Mustafa Keskin), I, İstanbul 1995, 300-301.

⁷ *Şeref-nâme*, s. 449-450.

⁸ Mehmet Şükrü, a.g.e., s. 10; M. Bayraktar, a.g.e., s. 8-9.

daha başarılı işlere imza atmıştır. İdris-i Bitlisî'nin bu gayretlerinin neticesi olarak, yirmi altı mahallî emirlik Osmanlı Devleti hakimiyetine girmiştir.

Molla İdris'in bölgedeki bu etkinliği Yavuz Selim Selim tarafından takdir edilmesinin yanı sıra, kendisine birçok hediyeler verilmesine ve araziler bağışlanmasına önayak olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, kendisine Bitlis ve civarında bağışlanan gayr-i menkulleri, yine memleketi Bitlis'te yaptırdığı ve kendi adıyla anılacak olan medreseye bağışlamıştır.⁹

Kaynaklar İdris-i Bitlisî'nin vefatı hakkında muhtelif tarihler vermektedir. Şeref-Hân ve Hoca Saadeddin Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Yavuz Sultan Selim'in vefatından iki ay sonra, 7 Zi'l-hicce 926 / 18 Kasım 1520'de İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁰ Mezarı ise İstanbul'da Eyüp semtinde kendi adı ile anılan İdris Köşkü denilen yerde bulunmaktadır.

İlk umumî Osmanlı tarihini yazan İdris-i Bitlisî, yaşadığı dönemin rağbette olan tüm ilim dallarıyla uğraşmış, hatta bu alanlarda telifatta bulunmuştur. Bununla beraber onun özellikle tarihçiliği ön plana çıkmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda büyük bir tarihçi olarak tanınmıştır. İdris-i Bitlisî'den bahseden tarihî kaynaklar onu *ümerâ-i erkândan* ve *müverrihîn-i izâmdan* biri olarak tarif ederler.

İdris-i Bitlisî'nin çağdaşı Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa'nın onun hakkındaki şu övgü dolu ifadeleri gerçekten kayda değerdir: *...bir efâdilü'l-âlem-i nâs ki, dâkayık-dân u hakâyık-şinas tab'-ı güzîn ile allâme-i asr u zaman ve fikr-i metin u nâzenîn ile feridu'd-dehr ve nâdir-i deverân, zât-ı hamîdü's-sıfatları şerâyif-i 'amal-i sâlihât ile azizü'n-nefis umde-i erbâb-ı irfân zübde-i ashâb-ı takdis, ism-i saadet-i resimleri Mevlânâ İdris idi...*¹¹ Celâl-zâde Mustafa'nın bu ve buna benzer ifadelerinden, Molla İdris'in siyasî bakımdan dönemine damgasını vurduğu gibi, ilmî bakımdan da dönemin ileri gelen şahsiyetlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Mecdî Mehmed Efendi, İdris-i Bitlisî hakkında; *...akl-i evvel ve muallim-i sâni* sıfatlarını kullanması yanında, onu güzel sıfatları kendinde toplayan, fikirleri açık ve isabetli, ifadesi güzel, zamanın ferîdi, yaşadığı dönemde nâdir

⁹ Kendi adıyla anılan İdrisiyye Medresesi 1556 tarihinde Bitlis'te bulunan vakıfların en zengini olduğu görülmektedir. Vakfiyesini tespit ettiğimiz İdrisiyye Medresesi ve mevkûfâtı hakkında ayrıca bilgi verilecektir. BOA, *T.T.D.*, no. 413, s. 211-212.

¹⁰ *Şeref-nâme*, 448; Mecdî Mehmed Efendi, a.g.e., I, 328; Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-tevârih*, (Haz., İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, V, 239. Ölüm tarihi hakkında tartışmalar için bakınız; M. Bayraktar, a.g.e., s. 11; O. Başaran, a.g.m., s. 205.

¹¹ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz., Ahmet Uğur/Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s.127.

bulunan şahıslardan biri olarak tavsif etmektedir. Bununla beraber üç dilde (Arapça, Farsça ve Türkçe) şiirler yazdığını beyan etmektedir.¹²

İdris-i Bitlisî'den bahseden kaynaklar, onun tarihçiliğinin tartışılmayacak kadar üstün olduğunu kabul etmektedirler. Molla İdris, Osmanlı tarih yazıcılığında birçok yeniliklere imza atmıştır. Bununla beraber, Osmanlı tarihini başlangıcından kendi dönemine kadar kronolojik bir sıra takip ederek yazmıştır.

Molla İdris, meşhur eseri *Heşt Behişt*'te ağıdalı bir dil kullanarak, tarihî bir esere edebî bir hüviyet kazandırmıştır. *Heşt Behişt* tarihî noktadan bir şaheser olduğu gibi, edebî yönüyle de müstesna bir yer işgal eder.

İdris-i Bitlisî eserini II. Bayezid'in emriyle yazdığı için, Osmanlı'nın ilk vakanüvisi sayılmaktadır. *Sekiz cennet* anlamına gelen *Heşt Behişt*, Osmanlı Devleti'nin ilk sekiz padişahını konu edinmektedir. Sekiz ayrı bölümden oluşan eser, 1506 yılına kadar olan olayları kronolojik olarak anlatmaktadır.¹³ Birçok kütüphanelerde Farsça yazma nüshası bulunan *Heşt Behişt*'in tercümesi yapılamamıştır. İdris-i Bitlisî'nin tarihçi kişiliğini öne çıkaran bu eseri hakkında Franz Babinger'in şu sözleri oldukça önemlidir: *İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'i Osmanlı tarihi için şimdiye kadar istifade edilmemiş bir hazinedir. Yakın bir zamanda, en iyi yazmalara göre, yayınlanması Türk tarihi araştırmalarının çok çabukluk getiren bir ödevidir.*¹⁴

Molla İdris zamanının önemli alimlerinden biri olduğu gibi, aynı zamanda değerli bir ediptir. Eserlerinde Molla İdris'in edebî yönüne bolca rastlamak mümkündür. Manzum şekilde yazılan *Heşt Behişt*'te bir çok edebî sanata rastlanır. Bu hal o dereceye varır ki, kimi zaman edebî aksan, anlatılan tarihî olayı gölgede bırakacak derecede önem arz etmektedir.

Şeref-Han da hemşehrisi İdris-i Bitlisî'yi anlatırken, onun edebî yönüne temas etmektedir. Onun *Heşt Behişt* adlı eserinin söz güzelliğinden, belağatından, üslup ve selasetinden övgüyle bahseder.¹⁵

Mecdi Mehmed Efendi de onun şâirliği ve edebî yönü hakkında şöyle der: *...ve elsine-i selâsede kasideleri vardır ki, her beyti beyt-i ma'mûre gibi resîn ve rezîn olup bir sözü bina-i kelimâtı gibi müstahkemdir.*¹⁶

¹² Mecdi Mehmed Efendi, a.g.e., I, 327-328.

¹³ *Heşt Behişt*'ten bahseden önemli kaynaklar; Mecdi Mehmed Efendi, a.g.e., c.I, s.327; *Şeref-nâme*, 448; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., III, 68-69; F. Babinger, a.g.e., 51-55; Mehmet Şükrü, a.g.e., 7-11; Mehmet Bayraktar, a.g.e., 55-57.

¹⁴ F. Babinger, a.g.e., 54.

¹⁵ *Şeref-nâme*, s.449.

¹⁶ Mecdi Mehmed Efendi, a.g.e., I, 328.

Molla İdris'in kullandığı üslup ve nüktedânlığı hakkında iki örnek verilebilir. *Birincisi*; Şah İsmail Şî'a Mezhebini ilan ederek yaymaya başlayıp onu resmî mezhep haline getirdiğinde (906/1501) bunun hakkında Molla İdris *Mezheb-i nâ-hak* diyerek tarih düşürmüştür. Bu ibare Farsça okunduğunda anlamı; *hak olmayan mezhep*, demektir. Bu söz Şah İsmail'in kulağına kadar ulaşır. Bunun üzerine Şah İsmail sözün doğruluğunu araştırmak için adamlarını görevlendirir. Şah İsmail'in adamlarının İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği mektubun cevabında İdris, kendisinin bu sözü söylediğini inkâr etmez, ancak terkinin Farsça değil de Arapça okunmasını tavsiye eder. Buna göre, *Mezhebunâ hakk* şeklinde okunur ki, bunun manası da, *mezhebimiz haktr*. Böylece ince bir yorum yapmış olur. Bunun üzerine Şah İsmail onun bu yorumuna hayran olur ve onu sarayına ısrarla davet eder. Fakat Molla İdris bu davetleri de nazikâne bir üslupla reddeder. Bu meyanda Şah İsmail'e yazdığı mektupta onun dedelerine övgüler yağdırır. Mektubun sonunda ise şöyle der: *ne güzel rastlantıdır ki, Kur'an ayetlerinde de İsmail adı her yerde bendenizin adıyla (yani İdris) gelmiştir.*¹⁷ diyerek Şah İsmail'in gönlünü almayı başarmıştır.

İdris-i Bitlisi'nin edebî yönünü gösteren ikinci örnek, onun Bitlis'te yaptırdığı Medrese vakfiyesinin baş tarafında yer alan Arapça bir beyittir. Beytin tercümesi şöyledir: *Rum diyarından doğuya bir güneş doğdu; harbin zuhur ettiği o buluşma gününden sonra tekrar döndü.*¹⁸ Bu beytiyle Çaldıran Muharebesi'ni Güneş'in batıdan doğmasıyla başlayacak olan Kıyamet gününün dehşetine benzetmektedir. Diğer bir yorumla da, Yavuz Selim'i ve ordusunu Güneş'e benzetmektedir.

Kısacası İdris-i Bitlisi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe yazmış olduğu şiirler ve inşâ sanatındaki başarısı aslında onun edebî yönünün ne kadar kuvvetli olduğunun göstergesidir.

İdris-i Bitlisi'nin tarihçiliği ve edebî yönü yanında hattatlığı, felsefî yönü, dinî ilimlerdeki derin vukufiyeti, tıp, zooloji ve sair fen ilimleri ile de uğraşması onun ne kadar çok yönlü bir insan olduğunu gösterir.

İdris-i Bitlisi'nin Siyasî Yönü ve Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne İlhâkındaki Rolü :

Şah İsmail, Anadolu'ya gönderdiği dâiler vasıtasıyla, devletin resmî mezhebi olan Şî'a mezhebinin propagandasını yaptırıyor ve Sünnî Anadolu halkını kendine bağlamaya çalışıyordu. Daha Trabzon valiliği sırasında, Safevî Devleti'nin Anadolu'daki Şî'a faaliyetlerinin farkına varan Yavuz Sultan Selim

¹⁷ *Şeref-nâme*, s. 450.

¹⁸ Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, *Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri (B.V.K.D.)*, s.22.

tahta çıkar çıkmaz, Şah İsmail'e sefer ilân etmiştir. Her ne kadar 1514'te Çaldıran zaferiyle Şî'î Safevî Devleti'ne bir üstünlük sağlanmışsa da, bölgede bulunan Kürt beylerinin Osmanlı Devleti'ne itaatleri tam olarak sağlanmamıştı. Bu noktada sonra bölgeyi, halkı ve daha önemlisi halkın üzerinde önemli tesirleri bulunan Kürt beylerini tanıyan ve onların karakterlerini iyi bilen bir siyasetçiye ihtiyaç vardı. İşte bu ortamda işleri en iyi yürütebilecek kişi, Yavuz Sultan Selim'in itimadına mazhar olmuş ve aynı zamanda Kürt beylerinin güvenini kazanmış olan Bitlisli Mevlânâ (Molla) İdris'den başkası olamazdı.

Molla İdris siyasi bakımdan haklı şöhretini işte bu dönemde (1514-1520) gösterdiği faaliyetlerle kazanmıştır. Osmanlı Devleti ile Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da bulunan Kürt beyleri arasında diplomasi mekiği dokumuş ve her iki tarafın da memnun olacağı sonuçlar elde etmiştir.

Yavuz Selim İran Seferi dönüşü, Molla İdris'i bölgede bulunan mahallî beylere göndererek, Safevî hakimiyetinden ayrılmalarını istedi. İdris-i Bitlisî, Diyarbakır, Sason, Hizan, İmadiyye ve sair yerleri dolaşarak yerli beylerin Osmanlı Devleti'ne itaatlerini sağladı. Hısn-ı Keyf (Hasankeyf), Siirt Eyyubî Meliki II. Halil, Bitlis Emiri IV. Şeref-Han, Hizan Emiri Davut Bey, Sason Emiri Ali Bey, İmadiyye Hakimi Emir Seyfeddin gibi önemli kişiler dahil olmak üzere, yirmi beş emir bir toplantı yaparak, Osmanlı tabiiyetini kabul ettiler.¹⁹

İdris-i Bitlisî'nin bölgedeki siyasî faaliyetlerini üç noktada ele almak mümkündür:

Birincisi, bölgede bulunan yerli beylerle temaslarda bulunup, onların Osmanlı Devleti'ne itaatlerini sağlamak amacıyla, Molla İdris'in padişah ile Kürt beyleri arasında mektuplaşma görevini yapmıştır. Mahallî beyleri Osmanlı Devleti'nin yanında Safevî Şî'î Devleti'ne karşı birlikte hareket etmelerini sağlamaktı. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin ve özellikle de padişahın Sünnî Müslümanların hâmesi olduğu fikrini yaymaktı.

¹⁹ İdris-i Bitlisî'nin bölgedeki siyasî faaliyetleri hakkında geniş bilgi için şu kaynaklara bakılabilir; Hoca Saadeddin Efendi, a.g.e., IV, 245-260; Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Haz., Vahit Çabuk), II, Ankara 1989, 40-42; J. V. Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Yay. Haz., Mümin Çevik-Erol Kılıç), IV, İstanbul 1984, 1083-1086; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, 73-90; Nazmi Sevgen, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I, 6, İstanbul 1968, 44-61. Son iki kaynakta Topkapı Sarayı Arşivi ve Osmanlı Arşivi belgelerinden yararlanarak İdris-i Bitlisî'nin Yavuz Sultan Selim ve yerli Kürt beyleri ile yazışmalarını gösterir belge kayıtları bulunmaktadır. Ayrıca günümüz Doğu ve Güney Doğu meselesiyle bağlantılı olarak İdris-i Bitlisî'nin faaliyetlerinin incelenmesiyle ilgili olarak bakınız Ahmet Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1996, 29-40.

İkincisi, bölgedeki yerli beyleri Şah İsmail'in aleyhine kışkırtmak ve Şî'î Safevî Devleti'nin dâiler vasıtasıyla Anadolu'da yaptırdığı Şî'a propagandasını kırmaktı.

Üçüncüsü, Diyarbakır ve Mardin kalelerinin Osmanlı Devleti'ne tesliminde olduğu gibi, Osmanlı kuvvetleriyle birlikte savaşmak ve İranlıları Anadolu'dan atmak idi.²⁰

İdris-i Bitlisi'nin belirtilen siyasî faaliyetleri padişah tarafından dikkatle izleniyor ve takdir ediliyordu. Bunun bir göstergesi olarak, Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi'nin istediği mahallî Kürt beyine padişah adına doldurup vermek üzere içi boş fermanlar göndermiştir. Padişahın İdris-i Bitlisi'ye olan bu güveni, ona verilen değerleri göstermektedir.²¹

Yavuz Sultan Selim'in Molla İdris'e olan güveninin bir göstergesi olan ve kendi adına kullanmak üzere gönderdiği boş tuğralı fermanlar yanında, birtakım hediyeler de vardı. 2000 flori (Venedik Dukası), iki samur, iki vaşak, iki murabba sof ve iki çuka olmak üzere toplam sekiz kıymetli kürk ile kabzası altın işlemeli bir kılıç gönderilen hediyeler arasında idi.²²

Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yürüttüğü siyasetin ve İdris-i Bitlisi'nin bu bölgedeki gayretlerinin neticesi şunlardır: Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yıllarca savaşılabilir elde edilemeyecek zaferlere ulaşıldı. İdris-i Bitlisi sayesinde bölgede bulunan bir çok Arap, Kürt ve Türkmen aşiretleri Osmanlı Devleti'ne katıldılar ve Osmanlı hakimiyetini tanıyarak, Şî'a Safevî Devleti'ne karşı cephe aldılar.

İdrisiyye Medresesi ve Vakfiyesinin Tahlili

İdrisiyye Medresesi :

Bitlis'in tarihi ve kültürü hakkında yapılan çağdaş çalışmalarda İdrisiyye Medresesi'nden söz edilmemektedir. XVI. yüzyılın sonlarında kaleme alınan *Şeref-nâme* adlı eser İdrisiyye Medresesi'nden bahsetmektedir. Ancak eserin yazarı Şeref-Han söz konusu Medrese'yi 999/1591 yılında kendisinin yaptırdığını söylemektedir.²³ Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri'nde bulunan vakfiyeye göre, Medrese 921/1515 tarihinde İdris-i Bitlisi tarafından yaptırılmıştır.²⁴ Adı geçen

²⁰ Diyarbakır ve Mardin'in Osmanlı Devleti'ne ilhakı hakkında geniş bilgi için bakınız; Hoca Saadeddin Efendi, a.g.e., IV, 252 vd; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, 18 vd; Şevket Beysanoğlu, *Anıtlar ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Ankara 1996, II, 492 vd.

²¹ Hammer, a.g.e., IV, 1106; Salhattin Tansel, a.g.e., 89-90; Nazmi Sevgen, a.g.m., II, 8/57.

²² Hammer, a.g.e., IV, 1107; Salhattin Tansel, a.g.e., 89.

²³ el-Emir Şeref-Han el-Bitlisi, *Şeref-nâme*, Mısır tarihsiz, 455.

²⁴ Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü, *Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri (B.V.K.D.)*, s.22.

defterde 2 Safer 1332 (1 Ocak 1914) tarihli bir müderrislik beratı bulunmaktadır. Bu berattaki kayda göre medrese eğitime devam etmekteydi.²⁵

İdrisiyye Medresesi vakfiyesi, Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri'nde bulunan vakfiyeler içinde erken tarihli olanlar arasında yer almaktadır. 921/1515 tarihli olan vakfiyenin dili Arapça'dır. Vakfiye klasik türden olan vakfiyeler gibi, besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Vakfiyenin giriş kısmında, Osmanlı ordusunun Doğu Anadolu'ya gelişinden ve Çaldıran Zaferi'nden övgüyle bahsedilmektedir. ...*insanlık hakanın (Yavuz Sultan Selim) ordularının azametini görmemiştir. Cenab-ı Hak Osmanlı'nın Gazi Sultanına Çaldıran Muharebesi'nde ilahî bir kolaylık müyesser kıldı. Din düşmanları da (Safevi Ordusunu kastederek) çürümüş kemikler gibiydi...*²⁶ ifadesinden sonra, Yavuz Sultan Selim ve ordusuna yapılan övgü iki satırlık Arapça bir şiirle tamamlanmaktadır. Yukarıda da verdiğimiz şiirde padişahı ve ordusunu Rum diyarından doğan bir Güneşe benzetmektedir.²⁷

Bu girişten sonra, vakfiyenin konusu olan İdrisiyye Medresesi'nin yapımı anlatılmaktadır. Medrese'nin Bitlis'te medfûn Şeyh Ebû Tahir'in mezarının yanı başında bulunan babası eş-Şeyh Hüsameddin Ali tarafından yaptırılan zaviye binasına bitişik olarak bizzat İdris-i Bitlisî tarafından inşâ edildiği belirtilmektedir. Daha sonra medresenin mevkufâtı zikredilmektedir. En sonunda ise, vakfiyede kayıtlı şartları değiştirene lanet okunmaktadır.²⁸

Mevkufâtı :

Medrese'nin mevkufâtını iki ayrı kaynaktan takip edilecektir. Bunlardan birisi şüphesiz Medrese'nin vakfiyesi, diğeri ise, vakfiye tarihinden kırk yıl sonra bölgede yapılan tahrir kayıtları olacaktır. Vakfiye ile tahrir kayıtları arasında uzun bir zaman geçmemesine rağmen, iki kaynak arasında farklılık görülmektedir. Vakfiye esas alınacak, tahrir kayıtları ise ona göre yorumlanacaktır.

Vakfiyede Kayıtlı Bulunan Mevkufât :

-Tatvan Nahiyesi'ne bağlı Saparkör²⁹ Köyü'nün tamamı,
-Ömer Ağa Evi olarak bilinen bir evin arsası ile birlikte tamamı,³⁰

²⁵ B.V.K.D., s.53.

²⁶ B.V.K.D., s.22.

²⁷ B.V.K.D., s.22.

²⁸ B.V.K.D., 22.

²⁹ Vakfiyede ve *Tapu Tahrir Defteri*'nde bazı yer isimlerini her ne kadar tespit etmeye çalışsak da tam olarak doğru okuduğumuzu söyleyemeyiz. Ancak yazı karakterinden okunabilecek en uygun şekliyle kaydettik.

³⁰ Bu ve bundan sonra gelecek bazı şahıslara ait yerleri belirtilmeyen ev ve sair emlakın Bitlis merkezinde olduğu kanaatindeyiz.

- Seyyid Ağa b. Mehmed'in evlerinin tamamı,
- Hosur Mahallesinde, Ebu Tahir Zaviyesi yakınında bulunan Seyyid Ağa el-Kavaşî'nin bir evi, ona bitişik bostanın yarısı. Ayrıca aynı mahallede Seyyid Ağa'ya ait diğer bir ev ve bostanın tamamı,
- Hatice binti Mahmud'un meşhur iki evi,
- Ebu Tahir Zaviyesi'nin alt taraflarında, Bitlis'in dışında Sofi İbrahim'in bahçesi olarak bilinen bahçenin yarısı ve bir ev,
- Şuayb'in evlerinin tamamı,
- Birbirine bitişik Ömer Said ile Yusuf b. Hüseyin'in iki evi,
- Nur Ahmed b. Behlül'ün evi olarak bilinen Hosur Mahallesi'nde Ebu Tahir Zaviyesi altında tüm odalarıyla birlikte bir ev,
- Hosur Mahallesi'nde Mevlânâ Fetullah ve İshak Ahmed'in bostan ve evlerinin tamamı,
- Hosur Mahallesi'nde Ebu Tahir Zaviyesi yakınında Sultan Ali Bey'in bir evi,
- Hosur Mahallesi'nde Ebu Tahir Zaviyesi yakınında Hoca Mahmud'un bir evi,
- Hoca Derviş'in evine bitişik ahır ve odalarıyla beraber bir ev,
- Han Ahmed b. Ömer'in bostanının yanında bir ev ,
- Ebu Bekir b. Mehmed'in veresesinden satın alınmış odalarıyla beraber bir ev,
- Çom Mahallesi'nde bir ev,
- Bitlis merkezde bulunan ve aşağıda yerleri belirtilen değirmenler,³¹
 - Beylân Çarşısı'nda bulunan bazı değirmenler,
 - Safârin Çarşısı'nda bulunan bazı değirmenler. Bu değirmenlerden biri Hoca Yusuf b. Hoca b. Mehmed'den satın alınmıştır,
 - Şeyhulgarib'in evinin civarında bulunan ve Hoca Yusuf b. Par Ahmed'den alınmış olan değirmen,
 - Şamyân Mahallesi'nde bulunan diğer bir değirmen,
 - Sur Kapısı altında bulunan diğer bir değirmen,
 - Kavvasî Çarşısı'nda bir değirmen,
 - Hoca Yusuf b. Ahmed'den alınan bir değirmen,
 - Kale altında Van Kapısı yanında bulunan bir değirmen,
 - Ayşe ve ortağı Hatice binti İbrahim'den alınan bir değirmen,
- Kavar Nahiyesi'nde bulunan Oktağ Karyesi gelirinin tamamı,
- Merdinan Mahallesi'nde bulunan Tahir Bitlisi'nin iki değirmeni,

³¹ Bu değirmenlerin adedi belirtilmemiş "bazısı", demek suretiyle geçiştirilmiştir. Bu nedenle değirmenlerin adedini tespit etmek güçtür.

- Abdurrahim b. Abdurrahman'ın Bitlis Dağı'nın eteğinde ve Bitlis Suyu'nun altında bulunan bahçeleri,
- Seyyid Ahmed'in Mevlânâ Fetullah'dan aldığı bostanın yarısı,
- Emiru'l-meydan Nahiyesi'nde Hoca Yusuf b. Hoca Mehmed'ten satın alınan bostan,
- Zimmi Enis'in veresesinden satın alınan Tahir Bitlisi'nin iki parça arsası,
- Şamyân Mahallesi'nde bir arazi parçası ve ma'denü'l-saz ve Can Ahmed'in bahçesi,
- Hoca Yusuf'dan satın alınan ve Ahlat'ta bulunan bir bahçenin tamamı.³²

1556 Tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde Kayıtlı Bulunan Mevkufâtı :

İdrisiyye Medresesi burada Ebu Tahir Zaviyesi ile beraber zikredilmektedir. Ancak, gelir kaynakları İdrisiyye Medresesi ile Ebu Tahir Zaviyesi arasında taksim edilmektedir. Bu nedenle Tapu Tahrir Defteri'nde bulunan vakıflar, vakfiyede kaydedilen mevkufâtın bazı farklılık göstermektedir.

- Bitlis Hakimi Şeref Bey'den satın alınan Ömer Ağa b. Yadigar'a ait arazinin tamamı,
- Seyyid Ağa b. Mehmed el-Vasi'den satın alınan bir hanın tamamı,
- Harap bir değirmenin arazisi ve Hüseyin'den satın alınan bir dükkan,
- Kavvasîn Pazarı'nda Han Ahmed ve Hüseyin'den satın alınan bir dükkan,
- Kavvasîn Pazarı'nda Seyyid Ahmed'ten satın alınan bir dükkan,
- Bitlis'e tabi ...³³ mezranın tamamı,
- Satın alınan iki dükkanın yan hisseleri (dükkanın nerede olduğu belirtilmemiş),
- Hosur Mahallesi'nde Ebu Tahir Zaviyesi civarında bir ev, iki sekiden oluşan bir bahçe ve çarşıda (hangi çarşı olduğu belirtilmemiş) İbrahim'den satın alınan bir dükkanın yan hissesi,
- Bitlis'te köprü yanında Yar Ahmed'ten satın alınan bir dükkan,
- Sur kapısı yanında bir dükkan,
- Han Ahmed'den satın alınan ma'den-i roh ve bahçe,
- Çayır Karyesi'nde bir arazi,
- Sabir Karyesi'nde bir arazinin dörtte biri,
- Bitlis'in dışında evleriyle beraber bir arazi ,
- Ebu Tahir Zaviyesi yanında bir bahçe,
- Derviş bağı yanında bir yer,

³² B.V.K.D., s.22.

³³ Burada bulunan mezranın ismi okunamadı.

- Ebu Tahir Zaviyesi yanında Sofi İbrahim'in evinin tamamı ve bahçesinin yarısı,
- Bitlis'e bağlı Yam Karyesi'nin³⁴ tamamı,
- Hosur Mahallesi'nde dağ eteğinde Samiye Zaviyesi yakınında bir hane,
- Seyyid Paşa bağı olarak bilinen bir bağ,
- Abdurrahim b. Abdurrahman'dan satın alınan yarım bahçe,
- Zamanında Bitlis hakimi olan Seyyid Ahmed'ten satın alınan ve Bitlis çayı üzerinde bulunan bir değirmen,
- Seyyid Ahmed'den satın alınan yarım bahçe,
- Yusuf b.Hüseyin Bitlisî'den satın alınan ve Emir Şemseddin'in evine bitişik iki hane,
- Nur Ahmed b. Behlül'den satın alınan Ebu Tahir Zaviyesi yanında iki ev,
- Bitlis'e bağlı Sapar Karyesi'nde bir arsa,
- Sapar Karyesi'ne bağlı mezraların gelirinin yarısı,
- Bitlis'in dışında iki değirmen,
- Barunan Mahallesi'nde bir şerbethâne,
- Emir Şemseddin Nahiyesi'nde bulunan bağların tamamı,
- Hoca Yusuf b. Hoca Mehmed'ten satın alınan Yam Karyesi'nin tamamı,
- Mevlânâ Fethullah'dan alınan bahçelerin tamamı,
- Hosur Mahallesi'nde bulunan Sultan Ali Beg'den satın alınan evlerin tamamı,
- Can Ahmed b. Ömer'den satın alınan evlerin tamamı,
- Çukur Nahiyesi yanında bulunan arsa ve dükkanların tamamı,
- (Nerede olduğu tespit edilemeyen) bir ev ve suffa,
- Hacı Mahmud'dan satın alınan ve Ebu Tahir Zaviyesi yakınında bulunan bir ev ve suffası,
- Ebu Tahir vakfından intikal eden bir ev, bir ahır ve suffa,
- Ebu Bekir b. Mehmed veresesinden satın alınan bir hane, bir suffa ve bir ahır.³⁵ Gerek medresenin orijinal vakfiyesinde ve gerekse 1556 tarihli tapu tahrir defterinde tespit edebildiğimiz kadarıyla İdrisiyye Medresesi vakfının, Bitlis'in en zengin vakfı olduğu görülmektedir. 1515'de tanzim edilen Vakfiye kayıtları ile 1565 tarihli Bitlis Mufassal Tahrir Defteri'nde bulunan İdrisiyye Medresesi

³⁴ Söz konusu Yam karyesi, Emir Şeref Beg b. Emir Şemseddin'den satın alınmıştır. Ayrıca tahrir defterinde, Yam Karyesi'nin Şeyh Ebu Tahir Medresesi vakfiyesinde kayıtlı bulunduğunu, fakat karye hayli zamandan beri Şerefiyye Külliyesi için tasarruf olunduğu kaydedilmiştir. BOA., *T.T.D.*, no. 413, 212.

³⁵ BOA., *T.T.D.*, no. 413, 211-212.

mevkufâtında bazı farklılık bulunmaktadır. Bu da zaman içinde medreseye bazı şahıslarla yapılan vakıflardan kaynaklanmaktadır.

Sonuç:

İlim aleminde tarihçi ve şâir olarak bilinen İdris-i Bitlisî, kendinden sonraki tarihçileri etkilemiştir. Bilimsel kişiliğiyle beraber, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birçok mahallî beylerin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Böylece İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'in güvenini fazlasıyla kazanmıştır.

Padişah, Osmanlı Devleti'nin 1514-1520 tarihlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu politikasının başarıya ulaşmasında önemli işler başaran İdris-i Bitlisî'ye, hilatlar, berâtlar ve birçok hediyeler göndermiştir. Söz konusu bu hediyeler ve ailesinden kendisine intikal eden mallarla, Bitlis'te kendi adıyla anılacak olan *İdrisiyye Medresesi*'ni yaptırmış ve medresenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da birçok vakıflar bağlamıştır.

KAYNAKÇA:

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1996.
- BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev., Coşkun Üçok, Ankara 1992.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1997, 556.
- BAŞARAN, Orhan, "*İdris-i Bitlisî Hakkında Bazı Yeni Bilgiler*", Akademik Araştırmalar Dergisi, XIV, İstanbul 2002, 200-207.
- BAYRAKTAR, Mehmet, *Bitlisli İdris*, Ankara 1991.
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtlar ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, II, Ankara 1996.
- Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, *Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri (B.V.K.D.)*.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahriri Defteri*, no, 413.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz., İsmail Özen, III, İstanbul 1975.
- Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.

- el-Emir Şeref-Han el-Bitlisi, *Şeref-nâme*, Mısır tarihsiz, 455.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Ak Koyunlu Ümerası", *Türkiyat Mecmuası*, IX, İstanbul 1951, 35-46.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991.
- Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-tevârih*, haz, İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992.
- HAMMER, J. V. *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz, Mümin Çevik-Erol Kılıç, IV, İstanbul 1984.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şakaik*, haz, Abdülkadir Özcan, I, İstanbul 1989.
- Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, haz., Vahit Çabuk, II, Ankara 1989.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz, A.Aktan, A. Yuvalı, M. Keskin, I, İstanbul 1995.
- OFLAZ, Mustafa, Rahmi Tekin, "Van Beylerbeyi Köse Hüseyin Paşa ve Rahva Kervansarayı Vakfıyesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, Van 2000, 201-220.
- SEVGİN, Nazmi, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/6, İstanbul 1968, 44-61.
- ŞÜKRÜ, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Bitlisi İdris'in "Heşt-Behişt" Adlı Eserine Göre*, Ankara 1934.
- TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.